

Ivan IVLAMPIE¹

Maladii și carențe ale conștiinței axiologice

Diseases and Deficiencies of Axiological Consciousness

Abstract: The ailments we experience are ontological evidence, the certainty of which even the most skeptical philosopher cannot doubt, especially when they have a toothache. Over time, I have developed a medicine for the body and, paradoxically, a medicine for the soul, albeit much later. Within the realm of human consciousness, various types of diseases have been identified. For instance, Aristotle, through the establishment of logic, acts as the doctor who heals us from the diseases of thought. Freud formulated a therapy for emotions. Within the structure of consciousness, we can identify the diseases affecting our desires and actions. However, in this realm, we do not find an independent form of medicine. Nevertheless, this field has not been left unexplored. Artists serve as the doctors who bring our behavioral deficiencies to the forefront in the realm of values.

Keywords: axiology, value, desire, hypertrophy, atrophy.

Bolile de care suferim sunt o probă ontologică de a cărei certitudine nu s-ar putea îndoi nici cel mai sceptic filosof, mai ales atunci când îl apucă durerea de dinți. Pe coordonata timpului, am dezvoltat o medicină a corpului și, paradoxal, foarte târziu o medicină a sufletului. În planul conștiinței umane au fost identificate și alte genuri de maladii. Astfel, Aristotel, punând la punct logica, este doctorul care ne vindecă de maladiile gândirii strâmbă. Freud concepe o terapie a emoțiilor. Platon, în mitul său al peșterii, a inaugurat o medicină care să ne purifice sufletul de fantasmăle imaginilor. Mult înaintea lui, problema a fost rezolvată de păstorii evrei prin asumarea celei de-a doua porunci a Decalogului lor. Putem identifica în structura conștiinței și maladii ale actelor noastre deziderative. În acest plan nu avem încă o medicină autonomă. Cu toate acestea domeniul nu rămâne neexplorat. Artiștii, teologii, moraliiștii sunt cei mai vigilenți medici care au adus la suprafață carențele noastre comportamentale în universul valorilor.

¹ Prof. PhD, "Dunarea de Jos" University of Galați, Romania, e-mail: ivan.ivlampie@ugal.ro.

Că nu am pus la punct – în chip științific – tehnici terapeutice în spațiul vieții noastre deziderative e lesne de înțeles, deoarece însăși știința despre valori capătă viață abia spre finele secolului al XIX-lea. Atunci, în a doua jumătate a acestui secol, revolta contra valorilor a atins apogeul în expresii nihiliste. Reevaluarea tuturor valorilor, mai răsufla sleit de putere și Nietzsche, gândindu-se că astfel pune capăt nihilismului.

Dacă ar fi să dăm viață valorilor, să le însuflețim, atunci Ele, privindu-i pe acești bolnavi ajunși la indigestie axiologică, după îngurgitarea Renașterii, Luminilor și a Romantismului, le-ar adresa următorul discurs:

”Voi proclamați sfârșitul nostru, al tuturor valorilor, anihilarea noastră? Prea bine atunci! Căci voi ați proclama că postamentul spre care aspira umanitatea în toate veacurile rămâne gol. Izgonindu-ne rămâneți fără dor, căci *vrerea de nimic* vă seacă inima și viața. Nici pustnicii nu rămâneau atât de goi, în pustietatea lor, cum ați ajuns voi astăzi în amurg, filosofând pe Serapeum cu ciocanul în mână. Doar bietul Nietzsche, mai blând cu noi, cerea doar să ne schimbe. De parcă noi, aduse pe la târg, putem ori fi zdrobite, ori nimicite, ori preschimbate! Mărețul Platon avea dreptate atunce când vorbindu-vă de noi, luând ca pildă Frumusețea, vă spunea:

«Înainte de toate această Frumusețe este veșnică, nu e supusă nașterii și pieirii, nu sporește și nu se împrușcă. În al doilea rând ea nu este pe alocuri mai frumoasă și pe alocuri mai puțin, nici când frumoasă și când nu, nici frumoasă într-o anume privință și în altele nu, nici frumoasă aici și urâtă în altă parte, frumoasă pentru unii și lipsită de frumusețe pentru alții. Mai mult decât atât: cel care năzuiește spre ea nu și-o va putea închipui ca având față sau mâini sau orice altceva mai are un trup. Nici ca fiind o vorbire sau un fel de a cunoaște ceva. Ea nu există în altceva anume, cum ar fi în vreo fință sau în pământ sau în cer sau în ce vrei tu. Ea trebuie închipuită ca existând în sine, deopotrivă cu sine și împreună numai cu sine, și ca având, în veșnicia ei, mereu aceeași formă.»²

Puteți oricât lătra turbând, bolnavi sleiți ce sunteți, oricât cu secera ați da, pe noi nu ne atingeți!”

Ce este valoarea? Cuvântul îl avem de mii de ani, l-am uzat util și inutil în discursuri nobile sau dezonorante, dar în toate împrejurările nu aveam înțelesul real al acestui cuvânt, iar el nu a fost folosit decât lăutărește, fără cunoștința existenței unei realități numită valoare.³ Iar această stare continuă. În vorbirea curentă, spunem că ”în zilele noastre

² Platon, *Banchetul*, Humanitas, București, 2011, pp. 148-149.

³ Deschideți și astăzi un dicționar explicativ și garantat aveți date înțelesuri colaterale, aproximative ale termenului, dar nu unul care să îl vizeze în ce este (existând în sine, deopotrivă cu sine și împreună numai cu sine).

valorile s-au schimbat”, că ”valorile nu mai sunt ca cele de altă dată” etc. Câștigul obținut recent în definirea înțelesului valorilor este cu greu pus în funcțiune, nu doar unde se și dorește – în comunicarea de masă –, ci chiar și în rândul specialiștilor (aceștia fiind și filosofi). Vom ilustra mai jos, după precizările necesare, un caz concret de inoperabilitate a realității acestui domeniu al valorilor.

Căutând să dăm cel mai simplu înțeles valorii, vom recurge la sistemul axiologic al filosofului Tudor Vianu. Potrivit acestuia, *valorile sunt obiecte ale conștiinței*. Conștiința mai posedă și alte trei categorii de obiecte: abstracțiile (noțiunile, conceptele), imaginile și afectele. Conștiința noastră este activă atunci când gândim (abstracții), reprezentăm (imagini), simțim (afecte) și dorim (valori). Obținem din cele precizate o definiție concretă: *valorile sunt obiecte ale dorinței* (ca obiecte ale conștiinței deziderative). Așadar, la capătul actelor noastre deziderative trebuie să ne așteptăm să fim întâmpinați de valori.⁴

Omul este structurat pe cele patru acte ale conștiinței sale: gândirea, reprezentarea, simțirea și dorința. Pedagogia, ca știință despre formarea omului, a intuit această structură, dar cum universul valorilor s-a lăsat cu greu descoperit, știința educației n-a prins în programul său de cercetare și de revelație și această dimensiune axiologică. De aceea, când sunt pregătiți pentru meseria lor, dascălii învață faptul că menirea lor este să schimbe comportamentul copiilor doar în plan cognitiv, afectiv și psiho-motric (al reprezentării în dinamica spațială). În pedagogie s-au pierdut din vedere schimbările comportamentale în planul deziderativ. Și atunci valorile orbesc prin documentele școlare fără să-și găsească locul cuvenit și odihna firească în rândul obiectivelor operaționale ale oricărei lecții de formare a copilului.

Pornind de la înțelesul simplu al valorilor, să-l lărgim și prin definiția denotativă, apelând la enumerare. Există doar următoarele clase de valori și ele îi epuizează înțelesul denotativ: economice, vitale, juridice, politice, teoretice, estetice, morale și religioase. În continuare, interesul nostru va urma intenția enunțată în titlul articolului. Vom căuta să sistematizăm câteva curențe și maladii ale universului nostru axiologic.

Confuzia elementară pe care o putem întâlni în discursul despre valoare este să o atribuim, prin sinonimie, conceptului. „Conceptul de valoare” reprezintă o exprimare improprie, valoarea nefiind un obiect al

⁴ Când ne-au certat valorile că le negăm, că vrem să le anihilăm, aveau toată dreptatea să rădă de noi; însuși actul nihilist este un act de dorință, chiar dacă unul maxim distructiv la adresa valorilor – el nu-l poate goli pe om de dorință. În râsul lor zeflemist, sardonice, valorile rămân neatinsse și nepăsătoare: „trecătoare sunt dorințele omului, nu viața noastră veșnică!”.

gândirii, ci al dorinței. Cât de gravă este această carență? Ar deveni neglijabilă numai în situația în care devenim conștienți că între actele conștiinței umane se produc fenomene de alternanță utile: un act poate cuprinde un obiect incorelativ, ca în afirmația "valoarea este conceptul fundamental al axiologiei". În acest exemplu valoarea este cuprinsă inadecvat de actul gândirii și nu de cel firesc, adecvat, al dorinței. Tot corpul de judecăți pe care îl formulăm despre valori "cariază" valorile, deoarece nu le surprindem în natura lor autentică, ci în cea gândită – utilitatea fiind însă considerabilă și capătă numele de Axiologie sau "știința despre valori". Tot astfel, ca o carență, putem *simți* valori sau *reprezenta* valori. În primul caz ne trezim în fața afectului posesiunii ori, mai jalnic, al lipsei sau al pierderii lucrului dorit. Cei ce cad în această substituție sau alternare a actului de dorință cu actul de simțire înțeleg în mod greșit valoarea prin *a avea*. Orientarea psihologizantă în axiologie și-a făcut din această confuzie principiul științific fundamental al axiologiei. În mărginirea noastră ca oameni noi îl considerăm ca valoros sau pe deplin fericit pe cel ce posedă (nu doar averi, ci și prestigiu moral, scaun la cap ori șansa că l-a prins pe Dumnezeu de picior.) Un alt rezultat al îndreptării inadecvate a simțirii către valori este manifestarea afectului aprobării/dezaprobarii și al adeviziunii/respingerii. În cel de-al doilea caz, al orientării actului de reprezentare asupra valorilor, obținem mituri. În fiecare mit, face observația Vianu, avem reprezentarea unor valori (ale fecundității, bogăției, dreptății, cunoașterii, prieteniei, păcii ș.a.m.d.).

Dar și actul dorinței, la rândul lui, poate fi orientat spre cuprinderea celorlalte obiecte decât cel propriu, valoarea. Putem să ne orientăm dorința către afecte, ca obiecte ale simțirii, obținând plăceri legate de satisfacerea pulsionilor biologice, cum ar fi cele bahice, ale gurmanzilor sau donjuanilor. În epoca revoluției industriale, mai ales, omenirea cunoaște un grad fără precedent de orientare a dorințelor către obținerea stărilor afective. Este ceea ce numim acum consumerism și societate de consum. Dorințele orientate spre agrementul bunurilor și serviciilor, spre reprezentări feerice ale lumii și ale vieții, expansiunea modei, a jocurilor sportive ca spectacole – toate definesc kitschul, ruina culturii sau cea mai rămas din ea și numim cultură de masă. Ne-ar mai rămâne să evaluăm dorința orientată inadecvat spre abstracții. Cine îi dă expresie? Cum să o numim? E dorința de educație și de cultură.

Această primă categorie a carențelor conștiinței axiologice determinată de alternarea inadecvată a actelor conștiinței este urmată de o a doua. În acest nou caz actele de dorință se înlocuiesc inadecvat unele cu altele, mecanism denumit subalternare. Astfel, actul deziderativ economic poate să se îndrepte asupra tuturor celorlalte valori, și estetice, și morale, și

religioase. Tot astfel, actul deziderativ estetic poate să se îndrepte spre cel economic, juridic, teoretic etc. Variația poate fi calculată matematic, dar pe noi ne interesează efectele, numeroase și fascinante, dând măsură istoriei și complexității vieții. Să evocăm cum vânzarea iertării păcatelor a condus la Reformă? Să evocăm lucrarea lui Max Weber în care el argumentează cum etica protestantă a dus la acumularea capitalului? Să căutăm numele aceluia obicei de a cumpăra justiția sau de a folosi puterea politică pentru a te îmbogăți? Cumpărăm sănătatea, deși Hipocrat ne-a dat un jurământ de cumpătare, însă nu putem cumpăra prietenia, vitejia sau sfințenia. Ne oprim aici cu procentul mic de exemple pentru această categorie de subalternări ale actelor deziderative, ele între ele.

În afara carențelor, deformărilor sau devianțelor subliniate mai sus se cuvine să înaintăm și spre orizontul maladiilor axiologice. Această nouă categorie de inadecvare comportamentală față de universul valorilor își are izvorul în criteriile pe care un spirit științific le poate identifica în vederea stabilirii unei ierarhii – cât de cât corecte, general acceptabile – a valorilor. În fond, unicitatea personalității noastre este dată de ierarhia valorilor pe care ne-o stabilim și pe care o respectăm și promovăm în împrejurările noastre de viață. Modelul lui Tudor Vianu are la bază trei criterii ale grupării valorilor: suportul lor, înlănțuirea între ele și ecoul lor în conștiința noastră. După suportul cu care se conexează cele opt clase de valori distingem între valori personale și reale, materiale și spirituale, libere sau aderente. Este bine de știut în comunicarea cotidiană faptul că atunci când vorbim despre valori materiale sau spirituale referința se face nu la valorile în sine, ci la suportul acestora. Exemplificând acest criteriu, despre sănătate, ca valoare vitală, putem afirma că este personală, materială și aderentă față de suportul ei, pe când banul este real, material și liber. După cel de-al doilea criteriu, al înlănțuirii, plecând de la observația că unele valori pot fi utilizate pentru atingerea altora, distingem valori-mijloace și valori-scopuri. Valoarea vitală este valoare mijloc pentru realizarea celorlalte valori, ca și valoarea economică. În schimb, valorile, precum cele teoretice, estetice, morale sau religioase sunt valori-scopuri. Maladiile axiologice se produc atunci când inversăm raportul cuprinderii valorilor, anume atunci când o valoare mijloc este cuprinsă drept valoare scop. Înainte de a oferi exemple de astfel de maladii să precizăm și cel de-al treilea criteriu, în lumina căruia ele vor fi mai bine reflectate. După ecoul care îl trezesc în conștiința umană, valorile pot da naștere unor trăiri *perseverative* sau *amplificative*. Depunem un efort continuu pentru dobândirea vitalității, a bunurilor economice, pentru înfăptuirea actului de justiție, fără să ne simțim sporiți, ci, mai degrabă, istoviți lăuntric, pe când

în preajma valorilor estetice, teoretice, morale sau religioase avem sentimentul unei înălțări, îmbogățiri, purificări sufletești. Dacă inversăm raportul acestor trăiri se produc două fenomene de cuprindere inadecvată a valorilor, de *hipertrofie* și, respectiv, de *atrofie* a lor. Luând la rând fiecare valoare să explorăm, la finalul acestei lucrări, ce deformări se produc în aceste două cazuri.

Valoarea economică este una perseverativă, într-atât de mult încât am reprezentat mitic truda omului ca o pedeapsă divină pentru neascultare. Or, există oameni – workalcholicii – care explorează munca ca pe o activitate amplificativă, de îmbogățire cu înalte trăiri sufletești. Avarii, alți bolnavi, au transubstanțiat acumularea perseverativă a banului într-un clinchet sufletesc cathartic. Să-i caracterizăm doar pe oameni prin acest proces de hipertrofie? Nu putem arunca oare o privire și asupra epocilor? În ce competiție/goană după singura valoare pe care o credem că ne îmbogățește spiritual ne aflăm astăzi? Să remarcăm totodată și faptul că pervertirea orientării noastre valorice nu se produce doar prin convertirea perseverativului în amplificativ, ci și prin transformarea banului ca mijloc în valoare scop.

Valoarea vitală, și ea perseverativă, poate fi transformată într-un pahar de plăcere sufletească? Avem noi oare semenii care transformă sănătatea într-un scop absolut al vieții? Cum să-i numim în maladia lor? Ipohondri? Ce artiști de marcă i-au imortalizat în figura bolnavului închipuit?

Din aceeași categorie perseverativă și mijloc, valoarea juridică ni-l procură – căci de procurori avem nevoie – pe procesoman. În cazul valorii politice, cu aceleași carate, avem nefericita soartă să ne naștem sub zodii amare, conduse de paranoici, care exultă pe scaunul puterii, salivând în fața sceptrului/(toiagului puterii) mai ceva decât câinele lui Pavlov.

Valoarea teoretică este scop și amplificativă. Intrăm cu ea pe tărâmul maladiilor generate de atrofierea valorilor. S-a dus înălțarea sufletească, a dispărut strigătul purificator al lui Arhimede: *evrica*. Am rămas cu un om muncit și asudând la birou cu patima lipsei de noimă. Nici el nu mai știe câte cărți a înghițit împreună cu mucegaiul lor, cum îl mai cheamă și cine este. O fi Faust sau o fi Don Quijote? Unde-i Shakespeare să-l lămurească? Un diletant nebun care se încurcă prin scările încâlcite și de nepătruns ale labirintului binelui și răului. Dar, el este doctul! Savantul! Are titlurile înscrise pe cartea sa de vizită, pe ușa apartamentului și pe crucea din cimitir. Este pedantul în fața căruia se închină publicul: *Magister dixit!* E un Mag, nu? Bombastic în stil, e un snob guraliv în fața farmecelor căruia n-ai scăpare. Da, Socrate a fost primul care a luptat cu succesul prețului propriei sale vieți împotriva lui. Cel puțin în mentalul nostru de azi

succesul lui Socrate curge dintr-un înțeles, din multe altele, al cuvântului sofist: cel ce apare în fața ta cu o gușă încărcată de omniștiință.

Valoarea estetică. Cum să-ți atrofiezi sufletul în fața frumosului? Ei, uite că se poate. Există oameni hâzi. Colecționarii. Niște păsări cu clonț de rubin. Strâng în buncărul lor nazist frumusețile artistice ale chipului omului, iar dacă s-ar putea și frumusețile naturii, ale răsăritul de soare, cum face Faust atunci când îi alungă pe cei doi bătrâni ai malului mării.

Când te gândești că noi nu ne putem defini ca oameni decât pășind, în chip moral, grăbiți sau nu, și dând involuntar din mâini spre a ne menține echilibru, nu e semn de îndoială că în această robie ne-a adus etica lui Kant. E o etică perseverativă, deși filosoful și-a pus pe cruce textul: cerul înstelat deasupra mea și legea morală în mine. În intimitatea ei, fapta morală a omului e, indiscutabil, amplificativă. Ieșind în lume omul, dă peste fățarnicul țârcovnic (nu face ce face...), citind în vechile cazanii el dă de fariseu, iar printre cele noi, găsește iezuitul.

Ajunși la capăt, istoviți sau nu, noi știm că am ajuns la Dumnezeu. Și când să dăm cu dragostea de El ne împiedică habotnicul și urlă către noi, descreierat, cu rug aprins, fanaticul:

Ești gol și plin de glod,
Tu strălucirea Domnului o întini!
Să piei netrebnic duh
Cu tot cu frații tăi meschini.
(Să te ferească Domnul de bigot.)

Și drept concluzie, nu putem face altceva în urma constatării nașterii târzii a Axiologiei decât să dezlegăm nodul mirării sau să ne lăsăm pradă profeției legate de nașterea unor tehnici medicale specializate în tratarea devianțelor comportamentale ale actelor noastre deziderative.